

Pietizm: Kökenleri, Temel Özellikleri ve Gelişimi

Osman Murat DENİZ*

Özet

Pietizm Hıristiyan düşünce tarihi içerisinde anlaşılması en güç hareketlerden birisidir. Pietizmin mahiyeti ve değeri konusundaki tartışma sürse de, modern Protestan teolojinin pietist değerleri ve inançları içinde barındırdığı yaygın bir kabuldür. Pietizmin, Kant, Hegel ve Kierkegaard gibi pek çok filozofu etkilediği de tartışma götürmez bir olgudur. Bu makalede pietizmin tarihi kökenleri, temel özellikleri ve gelişimi gösterilmeye ve öne çıkan pietistler tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pietizm, Lütercilik, Spener, Hıristiyanlık, Kilise, Evanjelizm.

Pietism: Its Roots, Hallmarks and Development

Abstract

Pietism is one of the obscure and complicated movements in Christian history of thought. Although the dispute about the true nature and value of pietism is continued, it is a common assent that Modern Protestantism today has some ethos of pietism. The fact that pietism influenced many philosophers as Kant, Hegel and Kierkegaard, is unquestionable. This article tries to draw out the historical roots, main features and development of pietism and some well-known pietists are introduced.

Key Words: Pietizm, Lutheranism, Spener, Christianity, Church, Evangelism.

Giriş

Pietizm, reform hareketlerinin ortaya çıkardığı kiliseler içerisinde teşhis edilebilen dini bir akım olmuştur ve öyle de varlığını sürdürmektedir.¹ Genel bir

* Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı.

¹ Ernest Stoeffler, "Pietizm", *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, 1987, s. 324.

ifadeyle pietizm, titiz ve katı bir ahlak pratiğiyle ve zühde varan bireysel dindarlıkla sonuçlanan bir dini hayatın kendine özgü niteliğine işaret eder. Bu bağlamda Jansenizm, Püritanizm, ve Metodizm gibi teolojik hareketler bu niteliği paylaşırlar. Dar anlamda Pietizm özellikle Philipp Jakob Spener (1635-1705), August Hermann Francke (1663-1727) ve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760) ile Alman Lüterciliği içerisinde ifadesini bulan dini bir reform hareketidir.²

Pietizm, etimolojisinden de anlaşılacağı üzere, (Almanca Pietismus, Latince pietas: saygılı davranış, ödev bilinci, dindarlık, takva, bağlılık, hamiyet, sadakat gibi anlamlara gelmektedir.) ilk Hıristiyan cemaatinde bulunduğu modele göre, bireysel dindarlığı içeren, bir manada züht ve takvayı öngören bir dini yaşantının önemine vurgu yapmıştır. Bu bireysel dindarlık üzerinde durmalarının sebebi, pietistlerin çoğunun nazarında fertlerin dini hayatını yeniden düzenlemede başarısız bulunan Reformasyonu tamamlamayı istemeleridir.³ Bununla birlikte, kendi ruhlarını kurtarmaya çalıştıkları kadar dünyanın kurtuluşu ile ilgilenmemeleri; bu işi Mesih'in ikinci gelişine bırakma yönündeki eğilimleri pietizmin bir zayıflığı olarak görülmüştür.⁴ Pietizmin kökleri erken dönemlerin mistik tinselliğinden, özellikle evanjelik spiritüalist Caspar Schwenckfeld (1490-1561) ve Anabaptistler gibi reformculara kadar uzanır. Öyle ki; Martin Luther (1483-1546) ve John Calvin'in (1509-1564) eserlerinde de pietizmin izlerine rastlamak mümkündür.⁵ Her yenileşme hareketi gibi, pietizm de habercilerine ve öncülerine sahiptir. Paul Gerhardt'ın (1607-1676) ilahileri, Johann Arndt'ın (1555-1621) *Gerçek Hıristiyanlık* adlı eseri, Johann Balthasar Schupp (1610-1661) ve Theophilus Grossgebauer (1627-1661) gibi teologların halkı heyecanlandıran vaazları, zamanla durağanlaşan Lüterci dindarlığın asli tabiatının canlı kalmasını sağlamıştır. Bu atmosferden beslenen pietistler, dini bir canlanma arzusunu yüksek sesle dile getirme imkânı bulabilmişlerdir.⁶

Orta Çağ mistiklerinden başlayarak, büyük Alman mistikleri Meister Eckhart (1260-1328) ve Jacob Boehme (1575-1624) ile kesintisiz devam eden düşünce çizgisi Protestan pietistlere kadar uzanır.⁷ Almanya'da dini hayatın canlılık kazanması arzusundaki pietistlerin savunduğu fikirlerin kaynağı, Eckhart, Tauler ve Luther'de bulunabilirse de, pietizmin doğuşunu haber veren isimlerden en önemlisi Kaspar Schwenckfeld'dir (1490-1561). Schwenckfeld, sert dini çekişmelerin insanları

² J. C. Hoffman, "Pietism", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 11, ed. Jack Heroty, Washington, 1981, s. 355.

³ Stoeffer, "Pietism", s. 324.

⁴ Theodore Greene, "Introduction", in Kant, *Religion within the Limits of Reason Alone*, trans. with and introduction and notes by Theodore M. Greene and Hoyt H. Hudson, New York, 1960, s. xii

⁵ Stoeffer, "Pietism", s. 324.

⁶ Gerald R. Cragg, *The Penguin History of the Church*, vol. 4, London, 1990, s. 101.

⁷ Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, New York, 1945, s. 161.

bezdirdiği bir ortamda, din kardeşliğine ve dogmalar yerine içsel dini tecrübeye önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Diğer etkili bir isim Jacob Boehme, Kitab-ı Mukaddes'i vahyeden Kutsal Ruh'u bilmeksizin kâmil bir Hıristiyan olunamayacağını savunmuş⁸; ancak ilahi esinlenme ile öğrendiğini, yani dolaysız olarak dini tecrübeden doğan bir mistik bilgiyi aktardığını iddia etmiştir.⁹

Dini bir cemaat olan Bohemya'lı Kardeşlerin (Unitas Frartrum) Avusturya Kralı Ferdinand'a karşı ayaklanmaları sonucu, 1618'den 1648'e kadar süren Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) Avrupa'nın dini yönden parçalanmış tarihi üzerinde derin izler bıraktı. Savaş sonrası Katolikler ile Protestanlar arasında 24 Kasım 1648 yılında imzalanan *Vestfalya Barış Antlaşması* Protestanlara o güne dek görülmemiş dini özgürlük getirdi. Bu barış ortamında Protestanlar dini konularda etraflıca düşünebilme ve kendilerini daha rahat ifade edebilme imkanına kavuştular.¹⁰ Otuz Yıl Savaşları sözde, dini sebeplerle sürdürülmüştü ama dini hayata da büyük darbe vurmuştu.¹¹ İsa Mesih adına yapılan 17. yüzyılın bu din savaşlarında birçok insan öldürüldü. Yerleşim alanları yakılıp yıkıldı. Savaşların başlarında 30 milyon olan Almanya'nın nüfusu ölümler ve zorunlu göçler neticesinde 3 milyona kadar inmişti.¹² Pietizm, Otuz Yıl Savaşları'nın anlatılmaz acılarının doğurduğu bir ümit ışığı olarak ortaya çıktı denebilir. Hıristiyan imanının derinliklerini keşfederek hayata geçirme azmindeki küçük bir grup kendi bireysel dini tecrübelerini öğretmek istiyordu.¹³ Pietistler din savaşlarının ardından, Alman yaşantısındaki çürümeye karşı ve Protestan skolastisizmine egemen olan kuru ve verimsiz entelektüalizme tepki olarak, insanları bireysel dini bağlılığa ve ahlaklılığa geri dönmeye çağırdılar.¹⁴

Kıta Avrupası pietizminin tarihi, Reform hareketleri sonucu kurulan kiliselerin bozulduğu, dolayısıyla görevlerini yerine getiremedikleri düşüncesinin, 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, zihinlerde belirmesi ile başlar.¹⁵ Bu görüşe göre, Almanya'daki Lüterci Kilise, akideyle sınırlı bir teolojiyi vazeden ve ayinlerin icrasından ibaret bir kurum halini almıştır. Pietizmin öncülerinden Heinrich Müller (1631-1675) vaftiz kurnasını, kürsüyü, günah çıkarma odasını ve altarı "Kilisenin dört putu" diye isimlendirerek o zamanki durumu şöyle tasvir eder:

Lüterciliğin teolojisi oldukça skolastik idi. İlahiyatçıların başta gelen ilgisi, Kilise'nin kabul edilmiş doktrinlerinin kesin ve dogmatik formülasyonuna yönelikti. Kitab-ı Mukaddes Luther'in yükseltilmiş

⁸ Roland Beinton, *The Penguin History of Christianity*, vol. 2, London, 1967, s. 214.

⁹ Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrıbilimine Giriş*, İstanbul, 1992, s. 155.

¹⁰ G. Barker, *O'nun İzinde, Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 169-170.

¹¹ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 93.

¹² Ernst Benz, "Ecumenical Relations Between Boston Puritanism and German Pietism: Cotton Mather and August Hermann Francke", *Harvard Theological Review*, Vol. 54, No. 3, London, 1961, s. 171.

¹³ Kenneth Scott Latourette, *The Christian Outlook*, New York, 1948, s. 59.

¹⁴ Hoffman, "Pietism", s. 355.

¹⁵ Benz, "Ecumenical Relations Between Boston Puritanism and German Pietism", s. 169.

olduğu şerefli yerinden aşağı indirilmişti. Lüterci papazlar papalığın mutlakiyetçiliğine benzer şekilde, kendinden üsttekilere boyun eğmeye yönelen ve bir sürü haline getiren hiyerarşik bir yapıya göre şekillenmişlerdi. En önemlisi Hristiyan imanı, kalbin bir nesnesi olmaktan çıkmış, dini merasimlerin, şekilci ve katı Lüterci anlayışın hissiyattan yoksun bir konusu haline gelmişti.¹⁶

Lütercilik içinde gelişen pietizm hareketinin temsilcileri, tenkitlerde bulunsalar da Lüterci Kilise'den ayrılmak gibi bir niyet hiçbir zaman beslememişlerdir. Onların talebi, geniş halk kitleleri ile bütünleşmeyi sağlayacak arzulu ve gayretli birimleri kilise içerisinde tesis etmektir.¹⁷ Onlara göre "Pietizm, cansız ve tavizsiz Lüterci ortodoksluğa karşı, yaşayan imanın protestosuydu."¹⁸ Fakat pietizm hareketi ortodoks Lüterci teolojide doğrudan bir dönüşüm meydana getirmemiş, Hristiyanlığın esasını oluşturan teslis ve kefarete gibi inanışlar konusunda farklı bir düşünce ileri sürmemişlerdir. Ayrıldıkları nokta, doktrinlerde değil, doktrinlere verilen önem ve dini yaşantıda onlara yapılan vurgudaydı. Yeniden yapılanma düşüncesi, pietizme hâkim olan ana temaydı ve bu teolojik bir öğreti olarak değil bir Hristiyan'ın merkezi ve zaruri bir tecrübesi şeklinde tanımlanmıştı.¹⁹ Yine de pietizm, Lüterci skolastisizmin zayıflığını ortaya sererek, 18. ve 19. yüzyılların teolojik canlanması için gerekli yolun hazırlanmasına yardımcı olmuştur.²⁰ Almanya ve İskandinavya'daki pietist hareket ekseriya resmi Protestan kiliseler içinde çalışmış ve halk üzerindeki nüfuzlarını sağlamlaştırmıştır. Harekete önderlik edenler soylu kimseler olsalar da özellikle köylüler üzerinde etkili olmuşlardır.²¹

Kısacası, pietistler imanın bilişsel unsurlarına ve öğretinin doğruluğunun düşünsel ifadesine aşırı önem verildiğini, bunun neticesi olarak da imanın pratik hayata yansımadığını savunuyorlardı. Dini uyanışı ve canlanmayı sağlamak için öncelikle küçük gruplar ve dernekler kurdular. Kutsal Kitap okumaları yaparak ve dualar okuyarak tüm Hristiyanlarda olması gerektiğini düşündükleri ruhbanlık bilincini geliştirmeye çalıştılar.²²

Pietist olarak nitelendirilen pek çok ilahiyatçı vardır. Pietizm tarihinde iz bırakan ve hareketin gelişmesinde önemli rol oynayan ilahiyatçılar kronolojik sıraya göre şu isimlerdir: Johann Arndt (1555-1621), William Perkins (1558-1602), Lewis

¹⁶ Greene, "Introduction", s. xii.

¹⁷ Beinton, *The Penguin History of Christianity*, s. 214.

¹⁸ Cragg, *The Penguin History of The Church*, s. 101.

¹⁹ Cragg, *The Penguin History of The Church*, s. 104.

²⁰ Hoffman, "Pietism", s. 355.

²¹ Beinton, *The Penguin History of Christianity*, s. 213.

²² Michel, *Hristiyan Tanrıbilimine Giriş*, s. 156.

Bayly (d. 1631), Richard Baxter (1615-1691), Paul Gerhardt (1607-1676), Philipp Jakob Spener (1635-1705), August Hermann Francke (1663-1727), Cotton Mather (1663-1728), Jane Ward Leade (1624-1704), Johanna Eleonora Petersen (1644-1724), Madame Guyon (1648-1717), Gottfried Arnold (1666-1714), Gerhard Tersteegen (1697-1769), Nicholas Ludwig von Zinzendorf (1700-1760), Johann Albrecht Bengel (1687-1752), Friedrich Christoph Oetinger (1702-1782)ve John Wesley (1703-1791).²³

1. Philipp Jakob Spener ve Alman Pietizmi

Tarihsel kronolojiyi esas alarak ya da herhangi bir sınıflamaya dayanarak pietizmin sınırlarını kesin hatlarıyla çizmek hayli zor gözükmetedir. Bununla birlikte, pietizmi Lütercilik ile ilişkilendirmek²⁴ ve 17. yüzyıl Almanya'sında Lüterci Kilise içerisinde bir reform akımı olarak belirginleşmiş, derin ruhani taraftarları olan bir Protestan hareketi olarak görmek genel bir yaklaşımdır.²⁵ Pietizmin önce bazı dini meselelerde ihtilafli Hollanda Kalvinistleri arasında neşet ettiği ve Hollanda'da çalışan Gisbert Voet (1589-1676) gibi genç misyonerler tarafından Almanya'ya taşındığı yönünde görüşler vardır. Fakat her hâlükârda pietizmin Lüterci Kilise bünyesinde P. J. Spener tarafından sistemleştirildiği yönünde genel bir kabul vardır.²⁶ Öyle ki, "pietist" tabiri ya da yaftası 1680'lerden sonra geçerlilik ve yaygınlık kazanmıştır. Spener ve takipçilerini bir yergi ifadesi olarak kullanılan "pietist" tabiri, daha sonraları "Tanrı'nın sözlerini okuyan ve buna uygun kutsal bir yaşam süren kişi" anlamına gelecek biçimde pietizm taraftarlarınca da benimsenmiştir. Bu olgunun ışığında Spener'in "pietizmi anlamada örnek oluşturan bir şahsiyet" olduğu açıkça söylenebilir.²⁷

Pietist uyanışın arka planını ve tabiatını en iyi şekilde anlamak için sergilenen bir yaklaşım, öyle görünüyor ki, hareketin merkezi figürü Philipp Jakob Spener'in düşüncelerine odaklanmak ile mümkündür. 17. yüzyılın önemli dini figürlerinden biri olan Spener, öğretisiyle ve örnek yaşantısıyla pietizm hareketine kaynaklık etmiştir.²⁸ Bu bağlamda Spener, pietizmin yükselişinde ve yaygınlaşmasında rol oynayan en önemli Hıristiyan ilahiyatçıdır.²⁹ Öyle ki, 1675'de Spener'in *Pia Desideria*'sının (Mütedeyyin Arzular) yayınlanması, pietizmin bugüne

²³ Carter Lindberg, *The Pietist Theologians, An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Malden, 2005.

²⁴ Stoeffler, "Pietism", s. 324.

²⁵ Michel, *Hıristiyan Tanrıbilimine Giriş*, s. 155.

²⁶ William Cardwell Prout, "Spener and the Theology of Pietism", *Journal of Bible and Religion*, Vol. 15, No. 1. (Jan., 1947), pp. 46-49., s. 47.

²⁷ Christopher B. Barnett, *Kierkegaard, Pietism and Holiness*, New York, 2011, s. 3.

²⁸ Williston Walker, *A History of Christian Church*, Edinburgh, 1963, s. 445.

²⁹ Cragg, *The Penguin History of The Church*, s. 101.

kadarki serüveninin başlangıcı kabul edilir. Bunun sebebi bu kitabın neşrinden iki sene sonra Spener'in takipçilerine pietistler şeklinde atıfta bulunulmuş olmasıdır.³⁰

Rappoltsweiler'da (bugün, Ribeauville, Fransa) doğan Spener, 75 km ötede, Strassburg'da eğitim görmüştür. Kitab-ı Mukaddes'in yorumlanması alanında söz sahibi olacak kadar edindiği bilgi birikimini burada aldığı eğitime borçludur. Basel ve Geneva'daki çalışmaları reformcuların önem verdiği hususları yakından inceleme fırsatı vermiştir. Willem Teelinck (1579-1629), Gisbert Voet (1589-1677) ve Jodocus von Lodenstein (1620-1677) gibi din adamlarının başını çektiği ve bazen Yenilikçi Kiliseler'deki Alman pietistleri şeklinde isimlendirilen hareketin Spener üzerindeki etkisi açık değilse de, Püritan yazarların kaleme aldığı düşüncelerin etkisi Spener'in yazılarında kendisini gösterir. Bilhassa Lewis Bayly'nin (1575-1631) Almancaya çevrilmiş *Dindarlığın Tabiki* adlı eseri ile Richard Baxter'in (1615-1691) eserlerini bu noktada zikretmek gerekir.³¹ Spener'in *Pia Desideria*'yı yazmasında, Johann Arndt'nin *Gerçek Hıristiyanlık* başlıklı eseri de esin kaynağı olmuştur.³²

Spener, 1666'da Frankfurt Lüterci Kilise'nin baş yöneticiliğini yaparken, Reformasyonun yarım bıraktığı konularda gerçek Hıristiyanlığın standartlarına uygun düşen yeni bir reforma Kilise'nin şiddetle ihtiyacı olduğunu düşündü.³³ Ona göre, ibadetler şekilsel, ruhsuz ve samimiyetsiz hale gelmişti ve Kilise hizmetleri kaybettiği canlılığı ve şevki tekrar elde edebilirse ancak Hıristiyan imanı eski gücüne kavuşabilirdi.³⁴ Spener, vaaz etme metodunun yenilenmesine uygun olarak ilahiyat eğitiminde, doktrinsel ve polemiksel çalışmalar yerine teslimiyet ve ibadetle ilgili çalışmalara daha çok yer verilmesini; sapkınlar ile putperestlerin sevgi ve ikna ile kazanılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.³⁵

Spener'e göre, zamanın başlıca kötülükleri şunlardı: "İdarecilerin din işlerine karışmaları, bazı din adamlarının değersiz yaşantıları ile kötü örnek oluşturmaları, laiklerin (ruhban sınıfından olmayanların) sarhoşluğu, ahlaksızlığı ve bencilliği."³⁶ Bunlara ek olarak, insanların ibadet hayatının zayıflaması, hayırseverliğin, yoksullara yardımın ve din kardeşliğinin ihmal edilmesi.³⁷ Spener, bu olumsuzlukları gidermek niyetiyle önce kendi evinde, sayı artınca da Kilise binasında özel toplantılar düzenledi. İncil'e uygun bir dini yaşamı hedeflediklerinden, bu toplantılarda sadece Kitab-ı Mukaddes okunuyor ve önceden

³⁰ Stoeffler, "Pietism", s. 324. Bkz. Timothy Maschke, "Philipp Spener's Pia Desideria", *Lutheran Quarterly*, 6 (Summer 1992), 187-204.

³¹ Walker, *A History of The Christian Church*, s. 324.

³² Greene, "Introduction", s. xii.

³³ Walker, *A History of the Church*, s. 445.

³⁴ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 101.

³⁵ Hoffman, "Pietizm", s. 355.

³⁶ Walker, *A History of the Christian Church*, s. 446

³⁷ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 101.

kararlaştırılan konular tartışılıyordu. Açık bir dil ile ifade edilmese de “doğru inanca sahip olmaktan çok, Tanrı’yı sevmeye ve O’na layık bir yaşam sürmeye önem verildi.”³⁸

Spener’in Kilise içerisinde manevi bir maya olarak tasavvur ettiği, ibadetle ilgili küçük topluluklardan ilki, dindarlık okulları (schools of piety) anlamına gelen *Collegia Pietatis*’tir.³⁹ Spener ve takipçilerine pietistler denmesinin bir sebebi, tüm maksatları bireysel manevi hayatın derinliklerine inmek olan, onun kurduğu bu topluluğun isminin *Collegia Pietatis* olmasıdır.⁴⁰ Spener, bu topluluklara büyük önem ve işlev atfetmiş, insanların Kitab-ı Mukaddes okumak için halkalar oluşturarak toplanmalarını bir kurtuluş yolu olarak önermiştir. Tüm insanların karşılıklı olarak birbirlerini gözetlemelerinin ve yardımlaşmalarının *ödevleri* olduğunu, bu anlamda tüm insanların birer rahip gibi kötü yola düşenleri uyarması gerektiğini söylemiştir.⁴¹ Çünkü dini hayatı ilerletme ve yaşama görevi ruhbanların olduğu kadar laiklerin de ödeviydi. Böylece Tanrı’nın sözünün nüfusun tüm sınıfları arasında yayılabileceğini ümit etti.⁴² Hıristiyan hayatının canlanmasını temin etmek için yapılması gerekenleri *Pia Desideria*’sında açıklayan Spener, mütedeyyin/hayırlı arzular diye çevrilebilecek bu kitabında, insanları Kitab-ı Mukaddes’i okumaya, diri ve aksiyonel bir imana çağırması ve Lüterci Kilise’ye yeni bir soluk getirmeye çalışmıştır.⁴³

Spener, dini canlanışın oluşabilmesi için uygulanmasını istediği önerilerini *Pia Desideria*’sında özetle altı maddede toplamıştır:

1. Kitab-ı Mukaddes ciddi olarak okunmalı ve üzerinde çalışılmalıdır.
2. Kilise yönetiminde laiklere de hak tanınmalı, yönetime iştirakleri sağlanmalıdır.
3. Hıristiyanlığın tatbiki, Hıristiyan doktrinine olan vukufiyetin ve bağlılığın en temel parçası olarak anlaşılmalıdır.
4. Heterodokslara karşı girişilen acımasız saldırılar durdurulmalı, onlara sevgiyle ve şefkatle yaklaşılmalıdır.
5. Üniversitelerde en büyük önem dindarlığa ve özellikle ibadete ağırlık veren bir yaşantıya verilmelidir.
6. Vaaz ederken retorik süslemeler yerini daha samimi, aydınlatıcı ve gerçek bir mesaja bırakılmalıdır.⁴⁴

Spener’e göre, Hıristiyanlık anlaşılması güç öğretilerden oluşan muğlak bir inanç sistemi değil, insan hayatını dönüştürmede tatbik edilecek yolu gösteren bir

³⁸ Barker, O’nun İzinde, s. 171.

³⁹ Hoffman, “Pietism”, s. 355.

⁴⁰ Walker, A History of the Christian Church, s. 445.

⁴¹ Walker, A History of the Christian Church, s. 444-446.

⁴² Cragg, The Penguin History of the Church, s. 101.

⁴³ Barker, O’nun İzinde, s. 171.

⁴⁴ Greene, “Introduction”, s. xii.

ruhtur.⁴⁵ Hıristiyanlık aklın bir meselesi olmaktan ziyade kalbin bir işidir. Hıristiyan olmanın işareti, doğru doktrinlere sahip olmak değil, komşusuna karşı mükemmel bir sevgi beslemesidir.⁴⁶ Eğer kalp doğru ise, akla dayanan yorumların ve uygulamaların farklılığı göreceli olduğundan önemsizdir. Spener'in bu düşüncelerine ve çabalarına, salt doktrine önem verenler sert bir biçimde karşı çıkmışlardır. Hatta heretik olmakla suçlanmış, bazı taraftarlarının Kilise ibadetlerine ve sakramentlerine katılmamaları sebebiyle Spener'in toplantıları Frankfurt'ta kolluk kuvvetlerince engellenmiştir. İki Saksonya üniversitesi, Leipzig ve Wittenberg Üniversiteleri, Spener'e karşı olumsuz bir tavır takınmışlardır.⁴⁷

Yine de, Spener'in kurduğu ve üyelerine pietist adı verilen cemiyetler, resmi Kilise'nin karşı çıkmasına rağmen, yalnız Almanya'da değil İskandinav ülkelerde de hızla yayıldı. 1691'de Spener, yönetimini daha hoşgörülü bulduğu için Berlin'e yerleşti. Böylelikle kovulmuş pietist arkadaşlarına Berlin'deki kiliselerde ve üniversitelerde iş bulabildi. Spener 1705 yılında öldüğünde Halle Üniversitesi pietizmin merkezi durumuna gelmişti.⁴⁸

Spener, hiç kuşkusuz Kitab-ı Mukaddes ile halk yığınlarının ünsiyet kurmasını ve büyük ölçüde onların Kitab-ı Mukaddes'e rağbet göstermelerini sağladı. Lüterci Kilise'deki sembolik ifadelerin ve uygulamaların otoritesini zayıflattı. Kitab-ı Mukaddes'e olan ilginin artması, Kutsal Metinlerin tabiatının ve tarihinin araştırılmasına götüren yolun açılmasına da hizmet etmiştir. Dahası, tertiplendiği toplantılar ironik bir biçimde eleştirel düşünceyi geliştirmiştir. Spener, gençliğin dini eğitimine önem verilmesini sağlamış, daha gayretli ve Kitab-ı Mukaddes destekli, canlı ve rağbet gören bir Hıristiyan yaşantısının oluşmasında önderlik etmiştir.⁴⁹

2. Pietizmin Temel Özellikleri

Pietizm üzerine yapılan çok sayıdaki yeni araştırmalar neticesinde günümüzde pietizm tabirini genişletme yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu görüşte olanlara göre, Protestanlarda olduğu kadar özellikle Yenilikçi (Reformed) ve diğer başka bazı Hıristiyan topluluklarda da, aynı hareketin bir uzantısı olarak anlaşılabilir, benzer dini düşünceleri içeren motifler vardır. Örneğin o günkü kiliseler içindeki ahlaki zorunluluğun ve dini bağlılığın eksikliğini hisseden kişiler, herhangi türden şekilsel bir kilise bağlılığına olan ihtiyacı sorgulamışlardır.⁵⁰

⁴⁵ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 101.

⁴⁶ Hoffman, "Pietism", s. 355.

⁴⁷ Walker, *A History of the Christian Church*, s. 446-447.

⁴⁸ Stoeffler, "Pietism", s. 324.

⁴⁹ Walker, *A History of the Christian Church*, s. 324.

⁵⁰ Stoeffler, "Pietism", s. 324.

Spener'in izinden giden Pietistler, otoriter bir Kilise'nin öğretileri doğrultusunda kutsal kabul edilmiş bir vahiy iddiasındansa, ruhun kendi yapısı içinde oluşan bir din anlayışını savunmuşlardır.⁵¹ Pietistlerin dini, kadın ve erkeklerden oluşan küçük gruplar halinde, kendini davasına adanmış insanların yeni bir hayat kurması üzerine kurgulanmıştı. Tövbe, ihtida, hidayet, ibadet ve ahlak bu dinin temel kavramlarını oluşturuyordu.⁵² Bu zaviyeden bakıldığında pietizm, Hıristiyanlığı faal bir din olarak canlandırma teşebbüsüdür. Bu sonuca iki vasıta ile, dua ve Kitab-ı Mukaddes'in okunması ile ulaşabileceklerine inandılar.⁵³

Bu fikirler Protestan çevrelerde dile gelme imkânı bulduğundan, yine de pietist hareketin klasik safhası kabaca ifade etmek gerekirse, 17. yüzyıl başları ile 18. yüzyıl sonları Hıristiyanlığının Protestan yorumunu ilgilendiren bir olgu olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla Reformasyon sonrası yerleşik Lüterci inanış dönemi ile aydınlanma çağına kadar sınırları götürülebilir.⁵⁴ Fakat dini kendi başına anlamayı savunan ve Protestanlığın geniş parçalanmışlığı içerisinde etkilerde bulunan gizli bir cereyan olma anlamında pietizm, tarihsel bir gerçeklik olarak varlığını hiç yitirmemiştir.⁵⁵

Pietizm, Protestanlığın yüzeysel tatbikinden ve dogmatik eğilimlerinden bir sapmayı simgeler. Pietistler, Hıristiyan tecrübesinde duygunun ön planda olmasını istiyorlardı. Ayrıca, Hıristiyan hayatının inşasında faal olmalarını istedikleri laiklerin tarafındaydılar. Dünya zevklerine karşı katı, zahitçe bir tutum takınılması gerektiğini anlatıyorlardı.⁵⁶ Örneğin Spener, yeme, içme ve giyimde insanlara itidalli olmayı telkin etmiş, Lüterciliğin de önemsiz kabul ettiği tiyatroyu reddetmiş, dansı ve kart oyunlarını kerih görmüştür.⁵⁷ Bu sebeple pietizm, çoğu zaman aşırılığa kaçmak, teolojiyi oldukça subjektif bir mesele haline getirmek ve saf doktrinlerin değerini donuklaştırmak ile suçlanmıştır.⁵⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren dinin tecrübe boyutuna, mistik yaşantıya vurgu yapan akımlar ve kişiler olmuştur. Bu bağlamda, Hıristiyan geleneğinde pek çok faktör pietizmin yükselmesinde rol oynamıştır. Ancak tüm ayrıntıları ile bunların izini sürmek ve tespit etmek gerçekten zordur. Bununla beraber, hareketin diğerlerinden ayırt edilebilen nitelikteki temel özellikleri, klasik safhasına münasebetle tespit edilebilir. O dönemin pietistleri, Hıristiyan geleneği içindeki dindarlığın, eğer anlamı olacaksa, bir birey olarak inançlı

⁵¹ Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, Ankara, 1998, s. 398.

⁵² William Nicholls, *Systematic and Philosophical Theology*, London, 1969, s. 37.

⁵³ Greene, "Pietism", s. xii.

⁵⁴ Stoeffler, "Pietism", s. 324.

⁵⁵ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 103.

⁵⁶ Walker, *A History of the Christian Church*, s. 446.

⁵⁷ Walker, *A History of the Christian Church*, s. 444.

⁵⁸ Robert David Preus, *The Theology of Post-Reformation Lutheranism*, Vol. 1, London, 1970, s. 231.

kişinin tümüyle dini hayatını canlandırması gerektiğine ve bunun zorunluluğuna inandılar.⁵⁹ Pietizm nihayetinde yeni bir ferdiyetçiliği ilan etti. Din, artık yalnızca ilahiyatçıların ve din adamlarının ilgilendiği bir mesele olmamalıydı. Tanrı'yı bulmak için motive edilmiş tüm insanların ortak mirasıydı. Bu mirasa sahip çıkmak ve dini canlanışı sağlamak tüm Hıristiyanların görevidi.⁶⁰

Pietistlere göre, büyük bir canlanmanın tecrübe edilebilmesi, zaman aşımına tabi olan herhangi bir modeli takip etmemeye bağlıydı. Fakat ilahi mağfireti ve duaların kabulünü kesin olarak meydana getirecek surette, insanın Tanrı'yla olan ilişkisinin şuurlu bir değişimini de ihtiva etmeliydi.⁶¹ Çünkü onlara göre, kendisini hayatta gösterecek olan Hıristiyanlık, gerçek ve samimi bir Hıristiyanlıktır. Hıristiyanlığın başlangıcı spiritüel bir dönüşümdür, bilinçli bir yeniden doğuştur.⁶² Bu yüzden yeniden bir doğuşun olabilmesi için bireyin ızdırıp çekmesi, gerçekten pişman olması ve iman ettiği önermelerin şuurunda olması zaruruydu.⁶³ Böyle bir canlanmanın meyvesi, dindarlık formu içinde görünür hale gelmeliydi. Yani Tanrı'ya ve insana duyulan sevginin egemen olduğu, Tanrı'nın varlığının her an her durumda kuvvetli ve canlı hissini taşıdığı bir hayat sürülmeliydi.⁶⁴

Pietistlerin dinin bireysel olarak tecrübe edilmesi, İncil'in ve İsa Mesih'in isteği doğrultusunda doğru bir yaşam sürülmesi hususundaki düşünceleri, onların teoloji anlayışlarını ve özellikle akıl-iman, iman-amel ilişkisine bakışlarını da şekillendirmiştir. Pietistler teolojiyi, kurtuluşa götüren iman ya da imanla kurtuluş öğretisi ile, dolayısıyla Hıristiyanlık ile eşit saydılar. İman ve Hıristiyanlık teolojinin bir sonucu ve meyvesi değil, aksine teolojinin özünü oluşturan iki temel kavram olarak görülmeliydi. Bu anlayış, her Hıristiyan'ı adeta bir ilahiyatçı yapmaya ve Hıristiyan ruhban sınıfının önemini azaltmaya olan eğilimlerinin de bir göstergesiydi.⁶⁵ Pietistlere göre, bir hayat olarak kendini dayatan Hıristiyanlık, düşünsel bilgidен çok daha öte bir gerçekliğe sahipti. İnsanların hayatları üzerinde etkisi olmayan bir Hıristiyanlık, anlamsız, verimsiz, boş bir inançtan ibaretti.⁶⁶ İman dini uyanışın canlanmasına hizmet ederse anlamlıydı. Dolayısıyla pietistler, iman ile amelin birbirinden ayrı tutulamayacağını savunmuşlardır. "İman güneş ise, sâlih ameller güneşin ışınları hükmündedir."⁶⁷

⁵⁹ Stoeffler, "Pietism", s. 324.

⁶⁰ Greene, "Pietism", s. xiii.

⁶¹ Stoeffler, "Pietism", s. 324.

⁶² Walker, A History of the Christian Church, s. 446.

⁶³ Greene, "Introduction", s. xiii.

⁶⁴ Stoeffler, "Pietism", s. 324.

⁶⁵ Preus, The Theology of Post-Reformation Lutheranism, s. 231.

⁶⁶ Walker, A History of the Christian Church, s. 446.

⁶⁷ Cragg, The Penguin History of the Church, s. 101.

Pietistler, iman ve sâlih amel noktasında bireysel mükemmelliğin gerçekleşmesi için ilahi inayetin gerekliliğine de inanmışlardır. Onlara göre, insan tabiatında maddi ve geçici olandan özgürleştirilebilen evrensel ve ilahi bir unsur vardır. Günahın ruhun meyvesi olduğu ve günahın da ancak özgürlük dahilinde mümkün olduğu şeklindeki paradoksal anlayışa yabancıydılar. Çünkü ruhu insandaki ilahi bir nitelik olarak kabul ettiler.⁶⁸ Ruh ümitsiz ve kaçınılmaz bir karşılaşmanın sahnesidir. Bireysel tecrübe ile günahlara karşı zafer kazanılabilir. Bu bätünü Hıristiyanlık anlayışlarında pietistler genellikle öznel bir tutum sergilemişler ve murakabeyi karakteristik bir aktivite haline getirmişlerdir.⁶⁹ Fakat pietistler, imanın gerçekten gerekli olan öznel yönünün önemini gösterirken, bir o kadar değerli olan nesnel yanını ihmal etmişlerdir.⁷⁰ Bu noktada pietizm, böyle bir toplumda din olası tercihlerden birisi ve sadece kişiye özel bir mesele haline geleceğinden, dini toplumun kültürel bir çimentosu olmaktan çıkarmakla eleştirilmiştir.⁷¹ Bu eleştiride haklılık payı bulunsa da, süreç içerisinde kendini gösteren bu durumun sekülerleşme ile olan bağını göz ardı etmemek gerekir.

Alman Protestan ilahiyatçı Horst Stephan'ın (1873-1954) tespitine göre, pietizm Kilise, teoloji ve kültür içerisindeki tekamülü iki yönden tetikledi. Bir yandan oldukça eskimiş, çağın gereksinimlerini karşılamayan şeyleri yıkarak, diğer yandan yeni gelişmeler için güçlü ve sağlam zeminler döşeyerek değişim düşüncesini harekete geçirdi. Pietist hareketin yol açtığı olgular şunlardı: "Martin Luther'in daha iyi anlaşılması, tecrübe ile tesis edilen dini bilişin bir bilgisi, teolojiye temel teşkil eden Aristoteles felsefesinin reddi, Kitab-ı Mukaddes'in güçlü yeri hususundaki yeni farkındalık, İsa Mesih'e yoğunlaşma, ve son olarak canlı bir inanç olması anlamında imana özen göstermek."⁷²

Pietizme göre, insan hayatındaki ilahi unsur bilincin derinliklerinde veya zihnin en yüksek mertebesinde bulunabilir. İnsanın içinde bulunan ışık veya gizli tohum Tanrı'nın sözünden yani Tanrı'nın kendisinden başka bir şey değildir. Bu ışık ile tüm insanlar aydınlatılır. Hiç kimse Tanrı'yı kendi nefsi dışında bilemez. Pietist ilahiyatçı Hans Denck (1495-1527) şöyle yazar: "Tanrı'nın Krallığı senin içindedir ve onu kendi dışında arayan kimse ona asla ulaşamayacaktır. Tanrı'dan ayrı olarak hiç kimse onu araştıramaz ve elde edemez. Tanrı'yı gerçekten araştıran kimse zaten ona sahip olmuş demektir."⁷³

⁶⁸ Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, Vol. II: *Human Destiny*, New York, 1945, s. 171.

⁶⁹ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 104.

⁷⁰ Hoffman, "Pietism", s. 355.

⁷¹ Nicholls, *Systematic and Philosophical Theology*, s. 37.

⁷² Martin H. Jung, "The Impact of Pietism on Culture and Society in Germany", ed. Wim Janse and Fred van Lieburg, *Religion as an Agent of Change*, Amsterdam, 2015, s. 212.

⁷³ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, s. 172.

Pietistler doğaüstü bir vahyin insanın kurtuluşu için zorunlu olduğunu düşünmüşlerdir. Çünkü yardım görmemiş insan akli, asli günaha kefarete olacak uygun vasıtaları keşfedemez. Tanrı'nın azameti ve hükümlerliliği O'nun bu asli günaha cezasız bırakmasını da imkânsız kılar. İnsanın akli ile bulacağı cezalar kifayetsiz kalacağından, Tanrı'nın insanın bulmaya muktedir olmadığı kurtuluşu göstermesi gerekir. İsa'nın kurban kabilinden ölümü Tanrı'nın kutsallığını açığa vurmuştur. "Hıristiyanlık bizim ihtiyacımıza karşı Tanrı'nın cevabıdır."⁷⁴ Pietistler insanın kurtuluşu meselesinde mistik ve biblikal diyebileceğimiz iki unsuru çeşitli oranlarda birleştirmişlerdir. Mistik unsurun güçlü olduğu yerde kefarete/kurtarıma, tefekkür ile kazanılması gereken bir olgu ve hayatın asıl birliğinin yeniden kurulması olarak anlaşılır. Biblikal unsurun güçlü olduğu yerde söz konusu dönüşüm, ilahi inayet ile kazanılır. "Ruhu Mesih'in ruhu ile karşı karşıya bırakarak, bir ihtida buhranı yaratma stratejisi yürütülür. Bu buhran, tüm benliği etkiler ve yaratıcı ümitsizliği, Tanrısal ızdırabı meydana getirir. Böylece daha yüksek bir seviyeye ulaşacak benliği tekrar inşa etmede Kutsal Ruh'un müdahalesini mümkün kılar." Alman pietist ve hümanist Dirck Coonher'tin (1522-1590) düşüncesinde ise, insandaki ilahi unsur daha akılcı terimlerle yorumlanmıştır. Ona göre, kendisinin sebebi olan vahyedilmiş ve kelimelere dökülmüş Tanrı'nın Sözü'ne akıl yoluyla insan iştirak edebilir. Böylelikle harici şeyler hakkında sahip olduğumuz aşağı dereceden bir ilgiyi aşan bir kesinlik ile insan, kendi kurtuluşunu bilebilir.⁷⁵ İçe dönük spiritüel bir dinin ateşli bir savunucusu Coonher'te göre, hakiki din batıl tüm dinlerden şu özelliği ile ayrılır: Hak din her zaman içe dönük ve tinseldir, doğrudan ruhun derinliklerinde kendini gösterir. Biçimden ve harflerden bağımsızdır. Sonsuz ve görünmez olan ile ilişkilidir. İnsanın içerisinde, Mesih'te kendisini gösteren Tanrı'nunkine benzer bir tabiat meydana getirerek doğruluğunu kanıtlar. Dolayısıyla hak dinin elde edilişi daha doğrusu gelişti akıl yoluyla, birtakım teolojik ifadelerin kabulü ya da Kitab-ı Mukaddes'in cansız harfleri ve kelimeleri üzerinde düşünmekle olmaz. Tanrı'nın bize talip olması ve bizimle birleşmeyi istemesi ve ihsan ettiği iman hediyelerini almamızı sağlayacak yüksek bilgiyi bildirmesi neticesinde olur.⁷⁶

Pietistlerin nazarında, hayata pietizmin öngördüğü perspektifinden bakanlar, herkesi kuşatıcı bir gönüldaşlığı, yani ilk Hıristiyan topluluğu tarafından oldukça aziz tutulan *koinonia*'yı (komünyon/Hıristiyan kardeşliği) kurmada aktif hale gelmiş olacaklardı.⁷⁷ Hatta pietistler kendilerine ilahi bir rol de yüklemişlerdir. İncil'in Vahiy bölümünde, 14:6-7'de geçen "ebedi İncil" ifadesini eskatolojik bir anlamda

⁷⁴ Greene, "Introduction", s. xxvi.

⁷⁵ Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, s. 170-172.

⁷⁶ Ernest Stoefler, *The Rise of Evangelical Pietism*, Leiden, 1965, s. 119

⁷⁷ Stoefler, "Pietism", s. 324.

yorumlamışlar, kendi dönemlerini bu ayetin ve/veya kehanetin tarihsel olarak gerçekleşmesi şeklinde anlamışlardır.⁷⁸ İnançsal birliktelik ve paydaşlık, Kilise üyeliği, ırk, sınıf ve milliyet gibi kimliklerden kaynaklanan her türlü engeli aşma şeklinde anlaşıldı. Böylece pietistler birbirlerine “kardeşim” diye hitap ettiler. Bu hitap şekli, engin spritüel birliğin ortak tecrübesinin sembolik bir ifadesi haline geldi. Pietistlerin böyle bir dayanışma içerisinde olmaları, farklı bir değer sistemine bağlanmayı seçen başka bir topluluk içinde yaşamalarına mâni değildi. Aksine, geniş ölçüde çoğu Hıristiyan topluluk tarafından destek görmüşler, dini tartışmaların yapıldığı toplantılarda fikirlerini ifade edebilmişlerdir.⁷⁹ Bunun sebebi, pietistlerin tüm dini cemaatlere/mezheplere empati ile yaklaşmaları, Hıristiyanlığın geçmiş tecrübesini ve ilk dönem Hıristiyanlığı dikkate almalarıdır.⁸⁰ Bir diğer sebep, hareketin içtenliği, samimiyeti ve dini hayatın özellikle pratik yanına yaptıkları vurgudur.⁸¹

Pietistler birbiriyle çatışan mezheplere eşit mesafede durmuşlar, onlar arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir.⁸² Ancak yine de, nihai anlamda arzuları tüm Hıristiyanların mezhepsel farklılıkları bırakarak birleşmeleri yönündeydi. İlk dönem pietistleri arasında Kilise birliğine yönelik bir eğilim ve çaba vardı.⁸³ Örneğin, Cotton Mather (1663-1728) *Evangelium Aeternum* adlı eserinde, 14 ilkededen bahseder ve tüm Hıristiyan ahlakının tek bir altın kural etrafında özetlenebileceğine işaret eder: “İnsanların sana nasıl davranmalarını arzu ediyorsan sen de onlara öyle davran.” Mather’e göre, söz konusu 14 ilke, Hıristiyanlığın gerçek özünü içinde barındırıyordu ve bu yüzden farklı mezhepler arasında bir birlik oluşturmak için yeterliydi. Pietizm, bu hedefine ulaşmasa da, dini bölünmelerin ortaya çıkardığı gerilimin yumuşamasını ve Lüterci Kilise ile Yenilikçi Kiliseler arasında bir diyalogun başlamasını sağlamıştır. Öyle ki, Spener, Katolik Kilisesi’yle bile irtibat kurmaya çalışmıştır.⁸⁴

Pietizm, klasik periyodu süresince, dini otorite ile ilgili anlayışını Protestan ortodoksinin göz korkutan ama ruhsuz teolojik inanç sisteminin karşısına yerleştirdikleri bir Kutsal Kitapçılığın (Biblisizm) merkezinde topladı.⁸⁵ Kitab-ı Mukaddes’e, sadece inançların doğruluğunu ispatlamada bir kaynak olarak yaklaşılmamalıydı. O, ilahi bir vahiy olarak, insanların ruhlarını besleyen ve bunu

⁷⁸ Benz, “Ecumenical Relations between Boston Puritanism and German Pietism”, s. 173-174.

⁷⁹ Stoeffler, “Pietism”, s. 324.

⁸⁰ Beinton, *The Penguin History of Christianity*, s. 217.

⁸¹ Greene, “Introduction”, s. xiii.

⁸² Beinton, *The Penguin History of Christianity*, s. 215.

⁸³ Benz, *Ecumenical Relations Between Boston Puritanism and German Pietism*, s. 171.

⁸⁴ Hoffman, “Pietism”, s. 355.

⁸⁵ Stoeffler, “Pietism”, s.324.

her koşulda yapmaya muktedir bir kitaptı.⁸⁶ Dolayısıyla dini bir topluluğun bünyesinde Kitab-ı Mukaddes'e nasıl yaklaşıldığı ve bir statü verildiği pietistlerin nazarında oldukça önem arz ediyordu. Bu açıdan bakıldığında Kitab-ı Mukaddes'i kendilerine özgü bir tarzda kullanmaları bile aslında onların adım adım Lüterci ortodoksiden uzaklaştıklarının bir göstergesiydi. Örneğin, Kutsal Metinlerin ahlaki içeriğinin öne çıkartılması ve Kitab-ı Mukaddes'in yeniden yorumlanması pietist düşünceye resmiyet kazandıran Spener'in en büyük arzusuuydu.⁸⁷

Pietizm, aydınlanmayla birlikte, Hıristiyan imanını, rasyonel olarak ispatı mümkün olduğu kabul edilen birkaç önermenin doğruluğunun tasdikine indirgeme teşebbüslerine karşı çıkmıştır. Çatışan mezhepsel kutuplar arasındaki gerilimde pietistler sağduyuya, ilk dönem Hıristiyan pratiğine, az çok hakikate uygun düştüklerini düşündükleri uygulamalara ve temel olarak Kitab-ı Mukaddes'in daha çok ibadetler ile ilgili yorumlarına dayanan, dini yaşantıya önem veren bir teolojiyi Protestanlığa kazandırmaya çalıştılar. Nihayette pietistler, yenilenmiş ya da yeniden hayat bulmuş bireylerin çabaları sayesinde toplumu dönüştürmeyi, böylece hem kiliselere hem de kamuoyuna ızdırap veren ahlaki çürümeyi önlemeyi ümit etmişlerdir.⁸⁸ İlginçtir ki, dinden kaynaklı toplumsal yozlaşmayı önleme konusunda pietistler ile aydınlanmacılar ortak bir amacı paylaşmaktaydılar. Pietizm ile Aydınlanma arasındaki karmaşık ilişki konusundaki tartışmaları bir kenara bırakırsak, bu iki hareketin en azından ilk başlarda toplumsal yozlaşmanın sebeplerinden biri olarak görülen dini ortodoksiye ve öğretilere karşı birer müttefik gibi yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Dahası her iki hareket, hayırseverliği, sevgiyi, merhameti ve çocuk eğitimi ile ilgili girişimlerin önemini güçlü bir biçimde vurgulamıştır.⁸⁹ Bununla birlikte pietistler, dini hayatta duyguya ve öznelliğe o kadar geniş bir yer verdiler ki, aydınlanmacıların her alanda kullanmayı teşvik ettikleri aklın rolü ciddi bir biçimde unutuldu. İnsan kaderinin ve imanın gizemlerini akıl anlayamayacağından, noksanlıkları ve bilinmezlikleri gidermek dini hissiyata ve sezgiye bırakıldı. Akla saldırı, iki düşmana karşı yapıldı: Dogmatik teolog ve rasyonalist hür düşünür. Dolayısıyla spiritüel canlılık ile entelektüel zindeliği dengede tutamaması pietizmin en ciddi eksikliği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰

Öyle görünüyor ki, pietizm en iyi, temel özelliklerine bakılarak anlaşılabilir bir dini harekettir. Çünkü Protestanlık içerisinde bulunan diğer akımlarla ve mistik

⁸⁶ Greene, "Introduction", s. xiii.

⁸⁷ Jonathan Head, "Scripture and Moral Examples in Pietism and Kant's Religion", *Irish Theological Quarterly*, 2018, Vol. 83(3) 217-234, s. 224.

⁸⁸ Stoeffler, "Pietism", s. 324.

⁸⁹ Ulrich Groetsch, "Pietism", *New Dictionary of the History of Ideas*, ed. Maryanne Cline Horowitz, vol. 5, Thomson Gale, 2005, s. 1822.

⁹⁰ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 104.

gelenekle karıştırılma olasılığı çok yüksektir. Pietist hareketin ortaya çıkışında rol üstlenen model şahsiyetlerin⁹¹ fikirlerinden hareketle yapılan değerlendirmeye göre, pietizmin ayırt edici nitelikleri ya da alametleri 10 maddede özetlenebilir:

1. Ortodoks Protestan doktrini benimsemek ve kabul etmek. Çünkü doğru inanç doğru bir yaşama yönlendirir.
2. Tecrübeye dayanan, dönüştürücü etkisi olan bir Hıristiyanlık tanımı. Doğru inanca sahip olmak dönüştürmüyorsa değersizdir.
3. Değişim ve dönüşüm vurgusu. İçteki kişinin yeniden doğuşu ve yenilenmesi.
4. İhtidaya dayalı teslimiyet. Tanrı'ya olan güçlü bağlılık ve Tanrı ile kurulan kişisel tecrübi ilişki.
5. Göze görünür bir Hıristiyan'ca yaşam. İman ile amelin birlikteliği.
6. Kitab-ı Mukaddes'i düşkünlük derecesinde sevmek. İman, amel ve öğretisi konusunda sadece onun kılavuzluğuna güvenmek.
7. İnananlar topluluğu olarak birlikte kardeşçe bir yaşam sürmek. Yardımlaşma ve dayanışma içerisinde bulunmak.
8. Tüm dünyayı dönüştürme ideali. Daha güzel bir Kilise topluluğu ve dünya için çabalamak.
9. Ekümenik Hıristiyanlık ideali.
10. Doğru ve gerçek inanca sahip olan herkesin ruhbanlığı.⁹²

Görülebileceği gibi aslında pietizmi yerleşik Lüterci inanç sisteminden ayıran en önemli husus öğretilerdeki farklılıklar değil, öğretilere yapılan vurguda ve verilen değerdedir. Bir başka deyişle, Hıristiyanlık içerisindeki pek çok dini hareket yukarıdaki 10 özelliği genel hatlarıyla taşımaktadır. Fakat pietizm bu 10 niteliği farklı ve çarpıcı bir tarzda bir araya getirmiş ve önemle vurgulamıştır. Bazen bu farklılık, diğer hareketlerde bulunmayan bir biçimde, 10 özelliğin birbirleriyle olan ilişkisinde ve bağında kendini gösterir. Bununla birlikte pietizmin Protestanlık içerisindeki diğer spiritüel hareketlerden tamamen bağımsız, tek başına yer tutan bir hareket olduğunu söylemek de doğru gözükmemektedir. Reformasyon döneminin ortaya koyduğu inanç ve değer sistemi, Anabaptistlerin öğretileri ve Hıristiyan mistisizminin içe dönük dindarlığı ile paylaştığı ortak pek çok özellik vardır. Yine de pietizm Arndt, Spener, Francke ve Zinzendorf gibi ilahiyatçılardan kaynaklanan kendine özgü bir Hıristiyan dünya görüşüne sahiptir. Öyle ki, bugünün evanjelik dünya görüşü pietizmin mirasının üzerine inşa edilmiştir.⁹³

3. Erken Dönem Pietizmi

Pietizmin gelişimi ve yükselişi erken dönem pietizmindeki beş tür gruplaşmaya referansta bulunularak incelenebilir:

⁹¹ Bu kişiler önem sırasına göre, Philipp Spener, Hermann Francke, Nicolaus Zinzendorf, Gottfried Arnold, Gerhard Tersteegen, J. Albrecht Bengel, F. Christoph Oetinger, Johann Blumhardts ve Johann Arndt'tir.

⁹² Roger E. Olson; Christian T. Collins Winn, *Reclaiming Pietism: Retrieving an Evangelical Tradition*, Grand Rapids, 2015, s. 81-105.

⁹³ Olson & Winn, *Reclaiming Pietism*, s. 107.

1. Lüksemburg, Hollanda ve Belçika'nın Yenilikçi topraklarında pietizmin ortaya çıkmasına bazı kaynaklar *presisianizm* (precisianism) olarak atıfta bulunur. Hollanda'daki Yenilikçi kiliseler (Reformed churches) içindeki pietizmin tarihsel olarak aynı kaynaktan gelen püritanizm ile doğal bir yakınlığı vardı. Bazı yönlerden ayrılışlar da, teoloji ve pratik üzerine yaptıkları ekümenik vurguda pietizm ile püritanizm birleşmişlerdir.⁹⁴ Burada pietizm ile ilişkili üç önemli isimden bahsedilebilir: "Pietizmin babası olarak kabul edebileceğimiz Willem Teelinck (1579-14629), Franeker Üniversitesinde öğretim görevlisi olan felsefeci William Ames (1576-1633), şair ve papaz Jodocus van Lodensteyn (1620-1677) ve Almanya'nın Yenilikçi bölgelerinde pietizmin sözcülüğünü yapan Friedrich Adolph Lampe (1683-1729).⁹⁵

2. Erken dönem pietizminin en fazla dikkat çeken kolu Spener-Halle olarak nitelendirilen harekettir. Esasen Johann Arndt'a çok şeyler borçlu olan ve önemli temsilcileri arasında Jakob Spener'i ve August Hermann Francke'yi sayabileceğimiz bu akım, tam anlamıyla Lüterci bir olguydu.⁹⁶ Francke, 1687'de Luneburk'ta Yuhanna İncili'nin 20:31'i⁹⁷ üzerine bir vaaz yazmakta iken, manevi bir yeni doğum olarak kabul ettiği dini bir tecrübenin ardından pietizmi benimsemiştir. Bir süre Spener'in yanında kaldıktan sonra 1689'da Leipzig'e geri dönmüş, öğrencilere ve halka konuşmalar yaparak hayli etkili olmuştur. Sınırsız bir enerjiye ve organizasyon yeteneğine sahip olan Francke, 1686'da Leipzig Üniversitesi'nin bünyesinde Kitab-ı Mukaddes üzerine çalışmaların yapılacağı *Collegium Philobiblicum* adıyla bir enstitü kurdu. Pazar öğleden sonraları bir araya gelinerek Kitab-ı Mukaddes orijinal dilinde okunuyordu. Önceleri linguistik bir yöntem benimsenmişken daha sonraları Spener'in uyarıları ile Kutsal Metinlerin yorumlanmasına ağırlık verilmiştir. 1695'de fakir çocukları için yatılı bir okul ve bir yetimhane açtı. Bu kurumlarda çocuklar pietizmin ruhuna uygun dini ve ahlaki bir eğitim alıyorlardı. Yine Francke'nin açtığı en önemli kuruluşlardan birisi, 1710'da birkaç arkadaşı ile birlikte, Kitab-ı Mukaddes'in yayınlanması ve ucuz fiyattan halka ulaştırılmasını sağlamak için kurduğu Kitab-ı Mukaddes şirkettir. Spener'in yardımıyla girdiği Halle Üniversitesinde ölümüne kadar çalışmış ve burayı pietizmin merkezi haline

⁹⁴ Benz, "Ecumenical Relations Between Boston Puritanism and German Pietism", s. 171.

⁹⁵ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

⁹⁶ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

⁹⁷ Fakat İsa, Tanrı'nın Oğlu Mesih olduğuna iman edersiniz, ve iman edip onun ismi ile sizde hayat olsun diye, bunlar yazılmıştır. Bu dini tecrübe öncesinde Francke'nin zihninde şu düşünce belirir: "Hristiyan Kutsal Metinleri'nin Tanrı sözü olup olmadığını kim bilebilir. Türkler, Kuran'a, Yahudiler Talmut'a inanırken kimin haklı olduğunu kim söyleyebilir?" Bkz. Douglas H. Shantz, An Introduction to German Pietism, Protestant Renewal at the Dawn of Modern Europe, Baltimore, 2013, s.106.

getirmiştir.⁹⁸ Kaleme aldığı *Pietas Hallensis* isimli eseri Anglo-Sakson dünyasında pietizmin yayılmasında önemli bir yere sahiptir.⁹⁹

3. Svabya/Suabiya (Swabia)¹⁰⁰ pietizmi, sosyal olduğu kadar, bir ölçüde farklı bir eklesiyastik görünüm sergilemiştir. Friedrich Christoph Oetinger (1702-1782) ve Johann Albrecht Bengel (1687-1752) Svabya-Württemberg pietizminin iki önemli temsilcisidir. Her ikisi de, yaşamı ve düşünceleri ile Schelling ve Hegel üzerinde dikkate değer bir etkide bulunmuşlardır.¹⁰¹ Lüterciliği benimsemesini kısmen Spener'e borçlu olan Bengel, bu ekolün sözcülüğünü yapmıştır. Bengel ve takipçilerinin başarısı, pietizmi belirgin olarak bir halk hareketi haline getirerek gelişmesini sağlamalarıdır. Öyle ki, Württemberg, köylülerin ve esnafların oluşturduğu pietist dayanışma cemiyetleri yoluyla pietizmin yükselişinde önemli şehirlerden biri haline gelmiştir.¹⁰² İlk dönem pietizminin asli uygulaması bir din adamının rehberliğinde laiklerin iştirak ettiği bir tür gizli dini sohbet halkaları (conventicle) oluşturmaktı. Bu dini topluluğun üyeleri Kilise'nin otoritesi dışında, karizmatik bir kişiliğin önderliğinde, gerçek bir Hıristiyan dindarlığının yaşandığı bir hayatı tesis etme amacıyla özel toplantılar düzenliyorlardı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kitab-ı Mukaddes okumalarının yapıldığı bu toplantılarla pietistler halkı irşat ediyorlardı. Bir kısmı ayrılıkçı bir karaktere sahip olan bu gizli dini toplantılar 1684'ün başlarından itibaren Svabya'da düzenlenme imkânı bulmuştur. Pietizmin Svabya'da fazlaca kabul görmesindeki en büyük etken, nazari mistisizm geleneğinin bu bölgede güçlü olmasıydı. Orta Çağ mistisizminin literatürünün Protestanlığa kazandırılmasında emeği olan katı pietistler, laik ruhanilik, içe dönük tecrübe, ruhban sınıfına ve Kilise'ye karşı itimsizlik gibi konularda hareketi, Spener'in yaptıkları ile kıyaslandığında, daha ileri bir noktaya taşımışlardır. Svabya'da ortaya çıkan ilk pietistler radikal eğilimleri sebebiyle Kilise meclisinin tepkisine maruz kalmışlardır. Baştan itibaren, Kilise ve devlet kurumlarını sert bir şekilde eleştiren Svabya pietistlerinin önemli bir özelliği de binyılcı (chiliasm) bir hareket olmalarıydı. Dolayısıyla Tanrı'nın Krallığı'nın yeryüzünde kurulacağı beklentisi içerisinde, barış ve adaletin geleceği bir çağa coşkuyla inanıyorlardı.

Svabya pietizminin asli özelliği sosyal hizmetlere olan bağlılık ve adanmışlıkta kendini göstermiştir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, Halle Üniversitesindeki daha çok düşünsel etkinliklere ilaveten pietistler, başka yerlerde

⁹⁸ Walker, *A History of the Christian Church*, s. 447-448. F. Ernest Stoeffler, *German Pietism During the Eighteenth Century*, Leiden, 1973, s. 4.

⁹⁹ Benz, "Ecumenical Relations Between Boston Puritanism and German Pietism", s. 163.

¹⁰⁰ Svabya, pek çok önemli düşünürü ev sahipliği yapmıştır. Skolastik düşünür Thomas Aquinas'ın hocası Albertus Magnus (1200-1280), Orta Çağ mistiklerinden Heinrich Suso (1295-1366), filozof, hekim ve kimyager Paracelsus (1493-1541) ve matematikçi, gökbilimci Johannes Kepler (1571-1630).

¹⁰¹ Glenn Alexander Magee, *Hegel and the Hermetic Tradition*, London, 2001, s.64.

¹⁰² Stoeffler, "Pietism", s. 325.

olduğu gibi, Svabya'da yetimhaneler, yayınevleri, yoksul dullar için evler, bakıma muhtaç kimseler için barınaklar, evsizler için sığınma evleri, okullar, bira imalathanesi ve çiftlik gibi küçük çaplı tesisleri açtılar. Tanrı sevgisinin yanında komşunu sevmeyi de bir iman esası olarak benimseyen pietistlere göre, Hıristiyan hayatı sadece doğru inanca sahip olmak anlamına değil, aynı zamanda doğru eylemde bulunma anlamına geldiğinden, kişinin mensubu olduğu topluma hizmete adanmış bir hayat sürmesi gerekiyordu. Pietizm bireylerden manevi bir yeni doğum talep etti ve bunu *praxix pietatis* (ameli takva) ile kanıtlamalarını istedi.¹⁰³

4. Pietizmin dördüncü bir kolu yine Lütercilik içinde yeşermiştir. Bununla birlikte Nikolaus Ludwig von Zinzendorf'un (1700-1760) teolojik liderliğini takip etmiştir. Bu akım daha sonra Yenilenmiş Moravya Kilisesi'ne dönüşmüştür.¹⁰⁴ Zinzendorf, pietist bir eğitim aldı. Ailesi Spener'in takipçisi olduğundan dolayı Halle Üniversitesine gönderildi ve burada Francke'den oldukça etkilendi. 1719'da çıktığı Avrupa seyahati esnasında çarınca gerilmiş İsa resmi gören Zinzendorf'un bir hayli etkilenecek hayatını tümüyle Hıristiyanlığa adamaya karar verdiği söylenir. Seyahatin bitiminde Berthelsdorf'taki geniş arazisine yerleşti. 1772'de zulümden kaçarak Bohemya ve Moravya'dan gelen Protestan sığınmacılara kucak açtı. Arazisinin bir kısmına, Rabbin Bekçisi anlamına gelen Hernnhut ismiyle bir kasaba inşa ettirdi. Amaçları sevgi dolu, canlı bir Mesih topluluğu kurmak olan Hernnhut komünü üyeleri Avrupa Hıristiyanlığına hayat veren bir sinerji oluşturdular.¹⁰⁵

Zinzendorf'a göre, gerçek Hıristiyanlığın alameti, basit ve içten bir imana sahip olmaktır. İsa'nın insanlık için dökülen kanının gücüne inanmak ve tümüyle Tanrı'nın Oğlu'nun faziletlerine güvenmek ebedi kurtuluş için yeterlidir. Bu hayatta fitri hiçbir mükemmellik olmadığına göre, bunu savunan kişi Mesih'i inkâr etmiş olur. Hıristiyan mükemmelliği fitri değil verili bir mükemmelliktir. Aklımızı ya da tecrübemizi kullanarak mükemmelliğe ulaşamayız. Dolayısıyla mükemmel bir hayat ancak Hıristiyanlığın kabulü ve tatbiki ile mümkündür. "Tanrı'yı kim akli ile kavramayı umarsa Tanrı'yı inkâr etmiş olur."¹⁰⁶ Tarihi veriler ışığında fideizmin¹⁰⁷ en önemli temsilcilerinden Soren Kierkegaard'ın (1813-1855) Kopenhag'da faaliyet yürüten bu akımdan oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz.¹⁰⁸

Zinzendorf, ilk önce Moravya'lı mültecilerin pietist inanç ve değer sistemini benimsemeleri için gayret gösterdi. Bir süre için Berthelsdorf'taki Lüterci Kilise'ye

¹⁰³ Barry Stephenson, *Veneration and Revolt: Hermann Hesse and Swabian Pietism*, Waterloo, 2009, s. 5-7.; Stoeffler, *German Pietism During the Eighteenth Century*, s. 94-110.

¹⁰⁴ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

¹⁰⁵ William Warren Sweet, *The Story of Religion in America*, New York, 1950, s. 105.

¹⁰⁶ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 102; Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, s. 174.

¹⁰⁷ Bkz. Osman Murat Deniz, *Akıl-İman İlişkisi Açısından Fideizm*, Bursa, 2012, s. 16-17.

¹⁰⁸ Christopher B. Barnett, *Kierkegaard, Pietism and Holiness*, New York, 2011, s. 5

katılsalar da, belli bir süre sonra tedrici olarak Morovya Kilisesi ortaya çıkmaya başladı. Zinzendorf'un onayıyla 1735'te Herrnhut topluluğu için bir papaz takdis edildi. İki yıl sonra Zinzendorf bizzat Kilise'nin başına geçmiş ve bu akım daha sonra Yenilikçi Morovya Kilisesi adını almıştır. Lüterci Kilise'den ayrılmaları sonucunda baskılara maruz kalmışlar, kurtuluşu Amerika'ya göç etmekte bulmuşlardır.¹⁰⁹ 5. Son olarak sözünü edebileceğimiz akım, pietistlerin tutucu kanadıdır. Günümüz pietizm karşıtları hemen anlaşılmayan "ılımlı" pietistler ile kaba saba ve "aşırı" pietistler arasında bir ayrıma gitmektedirler. Söz konusu ayrımındaki temel ölçüt, dini ve sosyal yanlılara düşmüş bulunmak ve ortodoks öğretilerden sapmış olma. Apokaliptik ve eskatolojik beklentilerin güçlü ve vurgulu savunusu bir diğer ölçüttür. Bununla birlikte heterodoksinin tanımı konusunda pietistler ile muhalifler arasında bir tartışma yürütüldüğünü de belirtmek gerekir. Heteredoks fikirler çoğunlukla bir Kilise hizmetinin işleyişi ile ilişkilendiriliyordu.¹¹⁰ Radikal pietizm olarak genelde adlandırılan pietizmin bu kolu, dönemin başlıca dini topluluklarına ve onların devlet ile olan yakın bağlarına yönelttiği sert eleştiriler ile kendini gösterir. Bu türden eleştirileri yapanlar arasında en göze çarpanları Gottfried Arnold (1666-1714) ve Johann Konrad Dippel'dir. (1673-1734).¹¹¹ Arnold'un önemli yanı, Kilise tarihinin yorumlanmasına yaptığı katkılardır. Çoğu eski heretikleri okumuş ve onlar arasında daha doğru düşüncelere ve yorumlara sahip olanların bulunduğu kanısına varmıştır. Ona göre, farklı düşünmesinden dolayı hiçbir kimse heretik sayılmamalı ve Hıristiyan düşünce tarihinin saygın bir düşünürü olarak kabul edilmelidir. Böylece Arnold, Kilise tarihi çalışmalarının öneminin kavranmasında önemli bir rol üstlenmiştir.¹¹²

4. 18. Yüzyılda Pietizm

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zamanın ruhu pietizmin dışı bakan yüzünde önemli ölçüde değişimlere yol açmıştır. Avrupa kıtası Protestanlığını büyük ölçüde etkilemiş Christian Wolff'un (1679-1754) aydınlanmacı felsefesine karşı tepkisinde pietizm teolojik olarak yerleşik Protestan ortodoksi ile ittifak yapmaya mecbur kaldı. Pietistler Aydınlanmanın getirdiği akla dayalı düşünce biçimine muhalif olmalarına rağmen, aydınlanmanın ahlaki duyarlılığını benimsemişlerdir.¹¹³ Çünkü pietizmin inanç alanını akıl alanından ayırması, spekülatif metafiziği güvenilmez ve yetersiz bulması, Wolff'un felsefesi ile bağdaştırılabilir değildi.¹¹⁴

¹⁰⁹ Sweet, *The Story of Religion in America*, s. 106.

¹¹⁰ Hans Schneider, "German Radical Pietism", trans. Gerald M. MacDonald, Lanham, 2007, s. 3.

¹¹¹ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

¹¹² Walker, *A History of the Christian Church*, s. 449.

¹¹³ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

¹¹⁴ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi, Aydınlanma, Cilt 7, Bölüm 1*, İstanbul, 2004, s. 139.

Aydınlanma düşüncesi, birbiriyle savaşıyan mezheplerin katı, taviz vermez tutum ve öğretilerine karşı, doğal aklı yüceltmiş, Hıristiyanlığı vahyedilmiş hakikatlerin oluşturduğu bir sistem olarak değil, bir hayat tarzı, dünya görüşü ve bir ahlak öğretisi olarak görmüştür.¹¹⁵ Bununla birlikte, Aydınlanmanın sloganları, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, pietizmin öteden beri savunduğu kavramlar olduğundan, aydınlanmaya giden yolu hazırlamada pietizmin katkısından da bahsedilebilir. Dahası, pietizmin Kilise'nin formüleştirdiği ve resmiyet kazanmış kimi dogmalar hakkındaki kuşkuculuğu o dönemki siyasi kanaate katkıda bulunmuştur. Bu kanaate göre din, sosyal etkenler tarafından düzenlenmesi gereken özel bir meseledir. Her iki akım bireysel dindarlığı kuvvetlendirmeyi ve bunu yaparken dinin sosyal hayatta yeni bir bağlamda şekillenmesini amaçlamışlardır.¹¹⁶ Ayrıca pietizm, "aydınlanma ile girdiği ilişkide, felsefeyi metafizikten ve doğal teolojiden uzaklaştırmaya katkıda bulunmuştur."¹¹⁷

Pietizmin hayırseverliği, sevgiye, cömertliğe ve şefkate önem vermesi, savaşlara ve zulümlere karşı çıkması, kader kurbanı olarak gördükleri, sakat, akli dengesi bozuk, fakir, hasta ve muhtaç insanlara yardım etmeleri, dul ve yetimlere sahip çıkmaları, Aydınlanmanın hümanist karakterinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Fakat pietistler, Aydınlanmanın ahlaki değerlerini zayıf bulmuşlar, kuru akılclığı eleştirmişler ve Hıristiyanlığın dini tecrübelerle dayandığı erken dönemlerdeki köklerine geri dönmeyi arzulamışlardır. Elbette bu noktada, Aydınlanma süresince tek dini hareketin pietizm olmadığını da hatırlatmak gerekir.¹¹⁸

Aydınlanma döneminde Kilisenin dogmatizmini ve geleneksel otoritesini kırma yönündeki ikinci önemli akım akılcı deizm olmuştur. Pietistler de dogma hakkındaki deist şüpheciliği paylaşmışlardır. Fakat deistler gibi rasyonalist felsefeye ve etiğe sığınmakla değil, Hıristiyanlığın özünü oluşturduğunu düşündükleri, sâlih amellerle süslenmiş teslimiyet ve tevekkül ile yeni bir aydınlığa ve dirilişe ulaşacaklarını düşündüler.¹¹⁹ Pietistler deizm akımına karşı amansız bir mücadele de yürütmüşlerdir. Çünkü onlara göre deizm, insanların dini duygularına ve sempatilerine güvenmek yerine, akla başvuruyordu. Bu mücadeleden galip çıkanın, Martin Knutzen (1713-1751) ve Franz Albert Schultz (1692-1763) örneklerine bakarak, akılcı düşünme tarzı olduğu söylenebilir. Pietist Knutzen, aynı zamanda Kant'ın saygıyla bahsettiği üniversite hocalarından birisidir. *Hıristiyan Dininin Doğruluğunun*

¹¹⁵ Nicholls, *Systematic and Philosophical Theology*, s. 36.

¹¹⁶ Beinton, *The Penguin History of Christianity*, s. 213; Nicholls, *Systematic and Philosophical Theology*, s. 37.

¹¹⁷ Copleston, *Aydınlanma*, s. 137.

¹¹⁸ Beinton, *The Penguin History of Christianity*, s. 213-217.

¹¹⁹ Nicholls, *Systematic and Philosophical Theology*, s 36.

Felsefi Kanıtı (1740) başlıklı eserinde, Wolff rasyonalizmi ile pietizmin spiritüalizmini birleştirmeye çalıştı.¹²⁰ Yalın bir iman ile titiz bir idraki bir araya getirmeye çalışan Knutzen'ın bu konudaki çabası akamete uğrasa da, Immanuel Kant (1724-1804) gibi bir filozofu etkilemeyi başarmıştır. Keith Ward Kant'ın akılcı ahlak felsefesinin gelişiminde pietist öğelerin de bulunduğunu söylediği eğitimle ilişkilendirir. Kant, Schultz'un yönettiği pietist eğitim kurumu *Collegium Fridericianum*'dan 1740 yılında mezun olmuştur. Fakat Kant'ın yazılarında burada aldığı eğitimin metotlarından ve içeriğinden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirdiği de bir gerçektir. Yine Ward'a göre, Kant'ın kurumsallaşmış din ile yaşadığı sorunların kaynağında bu karışımın izleri vardır. Fakat Ward'a göre, pietizm ile rasyonalizmi birleştirmek pek mümkün gözükmez. Çünkü ilahi vahye göre kendinden fedakârlık yaparak yaşayan bir iman insanı ile din dahil tüm meselelerde aklını nihai bir yargıç olarak kullanan Aydınlanma insanı arasında her şeyden önce bir zihniyet farklılığı vardır.¹²¹ Dolayısıyla, Kant'ın üzerinde pietizmin bir etkisi varsa şayet, bunun olumsuz bir etki olduğunu söylemek daha doğru gözükmektedir. Öncelikle, pietizmin önemli merkezlerinden biri haline gelen ve Kant'ın neredeyse tüm hayatını geçirdiği Königsberg pietizminin saflığını yitirdiği ve dindarlığın yine birtakım şablonlara bağlılık olarak anlaşılmaya başlandığı söylenebilir. Pietistlerin ahlaki otonomiye reddetmeleri ve kendilerini Tanrı katında seçilmiş görmeleri Kant'ın ahlak anlayışı ile bağdaştırılabilir düşünceler değildir. "Kant, insanüstü bir gücün insan iradesine etkisine dayanan herhangi bir ahlaki anlayışı reddetmektedir. Onun için otonomiden başka yol yoktur. Kant'ın pietist ahlaka karşı tepkisi daha gençliğinde başlamıştır fakat o, bunu ancak yıllar sonra formüle edebilmiştir."¹²²

Pietizmin Kant üzerine etkilerini bir kenara bırakırsak, Knutzen ve Schultz gibi pietistlerin Wolff rasyonalizmine sıcak yaklaşımları pietizmin düşüşünü hızlandırmıştır. 1724 yılına gelindiğinde, dini alanda pietizm, felsefi alanda Wolffianizm kendilerinden önceki akımları bastırarak kadar güçlenmişlerdi. Fakat birbirine düşman kesilecek bu iki hareketten pietizm, Franz Albert Schultz'un ölümünden sonra Königsberg'de etki alanını yitirecek, Wolffianizm etkisini ve popüleritesini arttıracaktır.¹²³

Pietizmin ruhu, hem asli şekliyle hem de farklı bir yapılanmaya giderek tüm Hıristiyan dünyaya yayılmıştır. Pietizmin İsviçre'ye ve İskandinavya'ya ulaşmasında Henry Melchior Muhlenberg (1711-1787), Theodore Frelinghuysen (1691-1747) ve Michael Schlatter (1716-1790) görev almışlardır. Pietizmin Moravya safhası, John Wesley (1703-1791) ve kardeşini derinden etkilemiş, dolayısıyla Amerika'daki

¹²⁰ Copleston, *Aydınlanma*, s. 150.

¹²¹ Chris L. Firestone, Nathan Jacobs, *In Defense of Kant's Religion*, Bloomington, 2008, s. 29-30.

¹²² Necmettin Tan, *İmana Yer Açmak, Immanuel Kant'ın Bilgi ve İman Felsefesi*, İstanbul, 2014, s. 22-23.

¹²³ Greene, "Introduction", s. xxiii.

Metodist harekete de tesir etmiştir.¹²⁴ Böylece pietizm Püritanizm ile beraber, Amerikan Protestanlığını şekillendiren başlıca dini geleneklerden biri durumundadır. Pietist saray vaizi Anton Wilhelm Boehm (1673-1722) de Francke'nin eserlerini İngilizce'ye çevirerek, İngiltere'deki Kiliseler ile pietizmin temas kurmasını sağlamıştır.¹²⁵

Pietizmin yayılması, pietistlerin içte ve dışta misyonerlik faaliyetlerine verdikleri öneme çok şey borçludur. *Müjdeyi Yayma Cemiyeti* kurmaları ve pek çok misyoneri Hıristiyanlığın pietist yorumunun yayılması için görevlendirmeleri bunun göstergesidir. Pietistler, Hıristiyanlığın farklı mezheplerin savunduğu doktrinler ile değil, sadece İncil'in özünü oluşturan öğretiler ile yayılması gerektiğini savunmuşlardır.¹²⁶ Ayrıca pietistlere göre, Hıristiyanlığın yayılması her Hıristiyan'ın dini bir ödeviydi. Pietistler tebliğ ve irşat faaliyetleri yürütürken, özellikle Danimarka Kralı IV. Frederick'in (1671-1730) ekonomik ve siyasi desteğini görmüşlerdir.¹²⁷ Francke'nin gayreti ve desteği neticesinde Halle Üniversitesi'nden pek çok pietist misyoner İncil'in mesajını yaymak için dünyanın neredeyse her yanına seyahatlerde bulunmuşlardır.¹²⁸ Bu olgu bile pietist dini düşüncenin yayılma alanının genişliğine işaret etmektedir.

5. Protestan Geleneğinde Pietizmin İzleri

Dünya Protestanlığı üzerinde pietizmin etkisi oldukça şümüllü olmuş ve pietistlerin çabaları sonucu bu etki uzak mesafelere erişmiştir. Bununla birlikte tarihte pietizmi benimseyenlerin sayısını istatistiksel olarak tespit etmek zordur. Çünkü pietistler Lüterci Kilise'den ayrılarak ayrı bir Kilise kurma yoluna gitmemişlerdir.¹²⁹ Pietizm ilk ortaya çıktığı dönemde, Alman Protestanlığının kendi içinde sıhhatini tekrar kazanma canlanma nüvesini barındırdığını göstermiştir. Lüterci skolastisizmin tesirsiz hale gelen kabullerini kırarak, "hayat ile bağlantısı yoksa, dogmaların yararsızlığını" gözler önüne sermiştir.¹³⁰

Ruhban sınıfı hususunda, kilise hiyerarşisi içindeki konumundan ziyade, din adamının ahlaki meziyetlerine vurgu yapmışlar ve din adamının her şeyden önce her yönüyle işinin ehli bir kişi olmasına önem vermişlerdir. Pietistlere göre, ahlaki değerlerle bağdaşmayan hareketlerde bulunan bir ilahiyatçının din adamlığı görevini

¹²⁴ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

¹²⁵ Benz, *Ecumenical Relations Between Boston Puritanism and German Pietism*, s. 160-163.

¹²⁶ Barker, O'nun İzziminde, s. 188.

¹²⁷ Walker, *A History of the Christian Church*, s. 448.

¹²⁸ Hoffman, "Pietizm", s. 356.

¹²⁹ Walker, *A History of the Christian Church*, s. 449.

¹³⁰ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 103.

sürdürmesi olanaksızdır.¹³¹ Ruhban sınıfı için daha iyi bir eğitim verilmeli, dinin tecrübi bilgisi ve İncil'e uygun bir hayat kazandırılmalıdır. Pietistler, ritüelleri geri plana alarak, vaaz ve sohbet ibadette merkezi bir yer vermişlerdir. Dinleyicilerin, Hıristiyan hayatını benimsemelerini ve yaşamalarını sağlayacak bir tarzda vaazlar verilmeliydi. Pietistler, Protestanlığın getirdiği yeni ibadet anlayışında, kendi yazdıkları ilahilere daha çok yer vermişlerdir.¹³² Dini teslimiyeti Protestan ibadetinin başlıca gayesi yapmada rol oynamışlardır. Kitab-ı Mukaddes'in ibadet olarak okunmasını savunmaları, Kitab-ı Mukaddes'i ruhbanların bir kitabı olmaktan çıkarıp halkın bir kitabı yapmıştır.¹³³

Pietizm ile birlikte Kilise tarihine yeni bir bakış açısı kazandırılmıştır. Protestan iddiaları kuvvetlendirmek için bu miras araştırmaya açılmış, ıslah ve terbiye edici geniş bir literatürün oluşması sağlanmıştır.¹³⁴ Ayrıca, pietistlerin mistik meselelere olan ilgileri, spirüel teoloji ve mistik olgular üzerine yapılan çalışmaları canlandırmıştır. Dini tecrübenin çeşitlerinin ve ölçütlerinin neler olduğu bulunmaya çalışıldı.¹³⁵ Biblikal teoloji anlayışını tahta çıkaran ve tüm inananların dini eğitim almasını savunan pietistler, bu konuda attıkları adımlarla teoloji eğitimine yönelişte etkili olmuşlardır. Bu durum kaçınılmaz olarak beklenen ideal ruhban sınıfını yetiştirecek eğitim kurumlarının ve ilahiyat fakültelerinin kurulmasıyla sonuçlandı.¹³⁶

Pietistlerin fakir ve hastalıklı kişilere olan derin ilgileri, onların gereksinimlerini karşılayacak evler ve okullar kurmalarına yol açtı. Pietizme gönül vermiş Hıristiyanların bağlılığı yoluyla daha iyi bir dünya kurma projesini hayata geçirmek için var güçleriyle çabaladılar. Bu ümidi hiç kaybetmeyerek diğer insanlara da aşıladılar.¹³⁷ Tüm insanları İsa'nın müjdesine muhtaç görmeleri, misyonerlik faaliyetlerinin başlamasına ve hızla yayılmasına sebep oldu. Onlara göre, her Hıristiyan İsa'nın birer havarisiydi ve yaşantısıyla olduğu kadar, diliyle de Mesih'i ve yaptıklarını anlatmak zorundaydı. Böylelikle pietizm ekümenik idealin yükselmesine de katkıda bulunmuştur.¹³⁸

Alman hayatında derin izler bırakan pietizmin bir diğer etkisi de, hümanizm ve Aydınlanmanın evrenselciliğine giden taşları döşemesi ve bireye özgürlüğünü kazandırmasıdır.¹³⁹ Friedrich Schleiermacher (1768-1834) ve taraftarları sayesinde modern teolojinin gelişimi üzerinde de etkili olmuşlardır. Alman İdealizmi olarak

¹³¹ Preus, *The Rheology of Post-Reformation Lutheranism*, s. 232.

¹³² Walker, *A History of the Christian Church*, s. 446-449.

¹³³ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

¹³⁴ Beinton, *The Penguin History of Christianity*, s. 215.

¹³⁵ Jordan Aumann, *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*, London, 1986, s. 253.

¹³⁶ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

¹³⁷ Hoffman, "Pietism", s. 355.

¹³⁸ Benz, *Ecumenical Relations Between Boston Puritanism and German Pietism*, s. 178.

¹³⁹ Cragg, *The Penguin History of the Church*, s. 106.

bilinen entelektüel hareketin başta gelen temsilcilerinin pietist bir çevrede yetişmiş olmaları da dikkate değer bir husustur. Pietizmin bıraktığı düşünsel miras, Amerikan Evanjelizmi gibi daha sonraki muhtelif dini hareketlerin içinde de görülebilir.¹⁴⁰ Fakat bu tespit, evanjeliklerin pietist idealleri tümüyle benimsediği anlamında anlaşılmalıdır. Zira pek çok evanjelik bilim insanı pietizmi yeren yazılar kaleme almayı sürdürmektedirler.¹⁴¹

Sonuç

Lüterci Kilise içerisinde 17. yüzyılın sonlarına doğru doğmuş olan ve müntesiplerine coşkulu yeni bir dini hayat aşlamaya çalışan pietizmin amacı yarım kaldığını düşündüğü Reformasyonu tamamlamaktı. Pietizmin, dini inanç sistemini, tecrübeye indirgediğini söylemek doğru değilse de, rasyonel metafiziğe ve Lüterciliğin skolastik teolojisine mesafeli durdukları açıktır. Bireysel inancı ve içsel tecrübeyi öne çıkartmışlardır. Pietistler genelde mistik bir tutum sergilediklerinden bazen bir pietist ile bir mistiği birbirinden ayırmak hayli zor gözükmektedir. Pietistler, Hıristiyan dogmalarının farklı yorumlanması ve başka sebeplerle ortaya çıkan mezhep kavgalarına karşı, inancın tecrübi ve pratik yönüne vurgu yaparak, dogmalara verilen aşırı önemin, yerini bireysel dini hayatı canlandırma çabasına bırakılmasını istemişlerdir.

Pietizmin bireysel dindarlığa önem vermesi, dinin bireylerin vicdanlarına hapsedilmesi anlamına gelmemektedir. Bilakis pietistler, öncelikle bireylerin ve nihayetinde toplumun dini uyanışına katkıda bulunmaya gayret etmişlerdir. Her yenileşme hareketi gibi, pietizmin de içinde buldukları dini, kültürel ve sosyal ortamı eleştirdiklerini ve çözüm önerileri sunduklarını görüyoruz. Yalın, bireysel dindarlığa dayanan, coşkulu, ilk dönemlerde yaşanan bir dini hayatın özlemini duydular. Onlara göre, Hıristiyanlık sadece teolojiden ibaret olamazdı. Kalplere nüfuz etmeli, sosyal hayatın her alanında Hıristiyan değerleri ve ahlaki uygulanmalıydı. Hıristiyanların kurtuluşunu Tanrı'nın yardımında görseler de, buna layık olmak için ibadetlere ve Kitab-ı Mukaddes'in okunup anlaşılmasına önem verdiler.

Pietizm, Hıristiyan dünyada hem dini hem de felsefi düşünceyi derinden etkilemiştir. Fakat pietizm, öyle görünüyor ki, Spener'in Lüterci Kilise içerisinde arzu ettiği geniş kapsamlı reformları üretmeye muktedir olamamıştır. Bununla birlikte, ahlaki bir iklimin oluşmasına, Kitab-ı Mukaddes'in geniş kitlelerce incelenmesine

¹⁴⁰ Stoeffler, "Pietism", s. 325.

¹⁴¹ Roger E. Olson, "Pietism, Myths and Realities", The Pietist Impulse in Christianity, ed. Christian T. Collins Winn, G. William Carlson, Christopher Gehrz and Eric Holst, Cambridge, 2011, .4.

katkıda bulunmuştur. Belki de böylelikle karşıtı olduğu deizmin yaygınlaşmasına istemeden de olsa hizmet etmiştir. Pietist projenin başarıya ulaşamamasının temel sebepleri olarak, aşırı bireysel sofuluğu övmeleri, Lüterci Kilise'den ayrılmamaları ve Aydınlanmanın sert esen akılcı rüzgarına dayanamamaları sayılabilir.

Kaynakça

Aumann, Jordan, *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*, London, 1986.

Barker, G., *O'nun İzinde, Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul, 1985.

Barnett, Christopher B., *Kierkegaard, Pietism and Holiness*, New York, 2011.

Beinton, Roland, *The Penguin History of Christianity*, vol. 2, London, 1967.

Benz, Ernst, "Ecumenical Relations Between Boston Puritanism and German Pietism: Cotton Mather and August Hermann Francke", *Harvard Theological Review*, Vol. 54, No. 3, London, 1961.

Cragg, Gerald R., *The Penguin History of the Church*, vol. 4, London, 1990.

Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi, Aydınlanma*, Cilt 7, Bölüm 1, İstanbul, 2004. Gerald R. Cragg, *The Penguin History of the Church*, vol. 4, London, 1990.

Deniz, Osman Murat, *Akıl-İman İlişkisi Açısından Fideizm*, Bursa, 2012.

Firestone, Chris L. ve Jacobs, Nathan, *In Defense of Kant's Religion*, Bloomington, 2008.

Greene, Theodore, "Introduction", in Kant, *Religion within the Limits of Reason Alone*, trans. with and introduction and notes by Theodore M. Greene and Hoyt H. Hudson, New York, 1960.

Groetsch, Ulrich, "Pietism", *New Dictionary of the History of Ideas*, ed. Maryanne Cline Horowitz, vol. 5, Thomson Gale, 2005.

Head, Jonathan, "Scripture and Moral Examples in Pietism and Kant's Religion", *Irish Theological Quarterly*. 2018, Vol. 83(3) 217-234.

Hoffman, J. C., "Pietism", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 11, ed. Jack Heroty, Washington, 1981.

Jung, Martin H., "The Impact of Pietism on Culture and Society in Germany", ed. Wim Janse and Fred van Lieburg, *Religion as an Agent of Change*, Amsterdam, 2015.

Latourette, Kenneth Scott, *The Christian Outlook*, New York, 1948.

Lindberg, Carter, *The Pietist Theologians, An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Malden, 2005.

Magee, Glenn Alexander, *Hegel and the Hermetic Tradition*, London, 2001.

Maschke, Timothy, "Philipp Spener's Pia Desideria", *Lutheran Quarterly*, 6 (Summer 1992), 187-204.

Michel, Thomas, *Hristiyan Tanrıbilimine Giriş*, İstanbul, 1992.

Nicholls, William, *Systematic and Philosophical Theology*, London, 1969.

Niebuhr, Reinhold, *The Nature and Destiny of Man*, New York, 1945.

Olson, Roger E. ve Winn, Christian T. Collins, *Reclaiming Pietism: Retrieving an Evangelical Tradition*, Grand Rapids, 2015.

Olson, Roger E., "Pietism, Myths and Realities", *The Pietist Impulse in Christianity*, ed. Christian T. Collins Winn, G. William Carlson, Christopher Gehrz and Eric Holst, Cambridge, 2011.

Preus, Robert David, *The Theology of Post-Reformation Lutheranism*, Vol. 1, London, 1970.

Prout, William Cardwell, "Spener and the Theology of Pietism", *Journal of Bible and Religion*, Vol. 15, No. 1. (Jan., 1947), pp. 46-49.

Shantz, Douglas H., *An Introduction to German Pietism, Protestant Renewal at the Dawn of Modern Europe*, Baltimore, 2013.

Stephenson, Barry, *Veneration and Revolt: Hermann Hesse and Swabian Pietism*, Waterloo, 2009.

Stoeffler, Ernest, *German Pietism During the Eighteenth Century*, Leiden, 1973.

Stoeffler, Ernest, "Pietizm", *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, 1987.

Stoeffler, Ernest, *The Rise of Evangelical Pietism*, Leiden, 1965.

Schneider, Hans, "German Radical Pietism", trans. Gerald M. MacDonald, Lanham, 2007.

Sweet, William Warren, *The Story of Religion in America*, New York, 1950.

Tan, Necmettin, İmana Yer Açmak, *Immanuel Kant'ın Bilgi ve İman Felsefesi*, İstanbul, 2014.

Walker, Williston, *A History of Christian Church*, Edinburgh, 1963.